

Dunja Fališevac

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

dfaliseva@ffzg.hr

JEZIKOSLOVLJE U SLUŽBI KNJIŽEVNE HISTORIOGRAFIJE

Iako je znanstveni rad Dragice Malić na prvi pogled u cijelosti posvećen jezikoslovlju, povijesti hrvatskoga jezika najranijih razdoblja hrvatske pismenosti i književnosti te ediranju i tekstološkim problemima najstarijih hrvatskih glagoljskih i latiničkih tekstova, njezini radovi isto tako na vrlo relevantan način iniciraju, postavljaju, preispituju, donose i rješavaju brojne i nerijetko iznimno relevantne probleme hrvatske književne povijesti, probleme koji su utoliko važniji što su zaokupljeni najstarijim, anonimnim glasovima i početnim tijekovima hrvatske književnosti, a oni su u našoj književnoj historiografiji u mnogo većoj mjeri od bilo kojega drugoga razdoblja obavijeni velom tajne, nedoumica, hipoteza, neriješenih pitanja. A postavljajući takva, relevantna pitanja književne historiografije i dajući na njih relevantne i meritorne odgovore iz vizure i s aspekta ne samo književne povjesničarke nego i povjesničarke jezika, Dragica Malić, pod povećalom različitim od onog što ga u ruci drže povjesničari književnosti, često doseže dalje i dublje negoli to polazi za rukom 'čistim' povjesničarima.

U monografiji *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice* (Znanstvena biblioteka hrvatskog filološkog društva, knj. 1, Zagreb 1972.) Ljerka Malić nije samo tekstološki relevantno prezentirala tekstove najstarijih sačuvanih hrvatskih glagoljskih stihova i obradila njihov jezik nego je argumentirano, s aspekta književne povijesti i kulture, opisala i analizirala najstariju hrvatsku pjesmaricu, glagoljski rukopis Cod. Slav. 11 pariške Nacionalne biblioteke, tzv. *Pariški kodeks* iz druge polovice 14. stoljeća (1380. godina) koji sadrži devet najstarijih poznatih hrvatskih pjesama. Već sam predmet autoričine analize sam po sebi dovoljno govori o relevantnosti problematike i njegovu značenju za nacionalnu jezičnu i književnu baštinu. U svojoj analizi pjesmarice autorica, pristajući na starija rješenja o dataciji rukopisa, prvo, osporava dotadašnje mišljenje da je pjesmarica bila namijenjena zatvorenoj samostanskoj sredini i nizom argumenata, od onih koji se odnose na kasniju proširenost nekih pjesama zbirke pa do onih koji se odnose na narav tekstova, tvrdi da je pjesmarica bila pučkog karaktera te

donosi relevantne argumente o njezinoj autohtonosti kao i o njezinu utjecaju na razvoj mlađeg hrvatskoga stihotvorstva i pjesništva. Podijelivši pjesme zbirke u dvije skupine, u one religiozno-crkveno-duhovnog sadržaja (šest pjesama) te izdvojivši u posebnu grupu tri pjesme: *Svit se konča*, *Pisan svetoga Jurja* i *Poj željno*, za prvu grupu pjesama *Pariškog kodeksa* autorica kaže:

„(...) ta poezija je djelo začinjavaca, i u isto vrijeme ona je pučka, jer je stvorena za puk i od puka prihvaćena, prisvojena. I nema smisla tražiti u njoj samo stare latinske i talijanske uzore, jer mada takve pjesničke forme postoje u latinskoj i u talijanskoj crkvenoj poeziji i mada su neke pjesme prodirale s te strane, one se ne bi mogle kao potpuno strano tijelo nakalemiti narodu čiji je način pjesničkoga izražavanja sasvim drugačiji. Da nije postojalo pogodno tlo na našem primorsko-dalmatinskom području, one ne bi mogle biti prihvaćene od našeg puka kao potpuno njegove, a pogotovo ne bi mogle postati temeljem jednog mnogostoljetnog pjesničkog razvoja.“ (*Jezik prve hrvatske pjesmarice*, str. 21.)

Određujući šest pjesama *Prve hrvatske pjesmarice* kao pučko pjesništvo i kao djelo začinjavaca, autorica se uključila u jednu od najrelevantnijih polemika hrvatske književne povijesti, onu o pitanju začinjavaca i naravi njihova pjesnikovanja. S druge strane, za tri atipične, atipične i po tematici i po svojim versifikacijskim osobinama, pjesme *Pariškog kodeksa* autorica je podastrla niz relevantnih kulturoloških istraživanja, posebice za *Pisan svetoga Jurja*. Polemizirajući s Fancevljevim i Grgecovim tezama o podrijetlu te pjesme i njezinim obilježjima, Dragica Malić u svojoj analizi pjesme polazi od činjenice da se u njoj spominje Solin te istražuje moguću povezanost pjesme sa solinskom predslavenskom ili slavenskom legendom koja se svake godine na dan svetoga Jurja izvodila. Navodeći niz relevantnih kulturoloških podataka o svetom Jurju kao protagonistu u solinskom kraju proširene legende, autorica je oko pjesme ispreplela mrežu zanimljivih teza koje na pjesmu bacaju inovativno historiografsko svjetlo, a njezine niti uplele su u tu priču Farlatija, benediktince, hrvatske vladare, samostane i crkve posvećene sv. Jurju evocirajući kulturnu klimu duhovnosti hrvatskoga srednjovjekovlja. Svoj kulturološki ekskurs o možebitnoj provenijenciji pjesme autorica će zaključiti riječima:

„Da je naša *Pisan svetoga Jurja* u najužoj vezi s davnašnjom slavenskom solinskom legendom o sv. Jurju i njegovom svetkovinom u tom kraju, o kojoj Farlati govori u svom djelu, ne može biti nikakve sumnje. Da li je to upravo ona ‘historia’ koja se stoljećima izvodila (uz pjev izvodila, pjevala, recitirala?) puku u crkvi sv. Jurja na Solinskom polju, ne može se sa sigurnošću reći, ali nije nevjerojatno. (...). Na veliku starinu pjesme upućuje i jezik i njen pjesnički oblik (rimovani nepravilni distisi), za koji je lako pretpostaviti da je u izvođenju imao neki recitatorsko-pjevni karakter (...). Pozivanje slušača na posluš upućuje na

ta da se ona stvarno običavala izvoditi pred nekim većim skupom. (...). Da je pjesma i u očima zapisivača imala veliko značenje, pokazuje to što ju je zapisao na prvom mjestu. (...). Da li ovoga puta zaista imamo pred sobom najstariju poznatu hrvatsku pjesmu? Ne, doduše, iz 7. st. kako misli Farlati, ali zato možda iz 12. ili 13, kojem vremenu odgovara svojim etičko-viteškim vrednotama, a jezičnim mu se osobinama u mnogo čemu približuje.“ (nav. djelo, str. 26.)

I o intrigantnoj satiričkoj pjesmi *Svit se konča* Dragica je Malić izrekla niz relevantnih prosudbi, posebice o njezinu prepisivaču. S obzirom na njezine metričke osobine (dvanaesterački katreni i tercine, ujednačena rima), autorica smatra da se pjesma može ubrojiti u početke naše umjetničke versifikacije. Respektirajući njezinu tematsku specifičnost i ton – satira je to protiv klera – autorica prepisivačke nejasnoće i pogreške pripisuje naravi same pjesme i prepisivačevoj zbunjenosti nad njezinim sadržajem.

Što se tiče pjesme *Poj željno* i problema oko njezina integralnog teksta, autorica iznosi prihvatljive hipoteze o povezanosti te pjesme s dubrovačkim *Librom od mnozijeh razloga*, što je jedan od „(...) temelja na kojima se počela zasnivati danas općepriзнata tvrdnja o vezi naše stare crkvene glagoljaške, latiničke i ćiriličke književnosti duž naše obale.“ (nav. djelo, str. 29.)

Na kraju svoje književnopovijesne studije Dragica Malić nastanak *Pariške pjesmarice* locira na srednjodalmatinsko područje – Split i njegovu najbližu okolicu – čime je dotadašnja mišljenja, potekla od Fancevljevih tvrdnji o Zadru kao kolijevci našega glagoljaštva, dovela u pitanje. Ona zaključuje:

„Dosta je rašireno mišljenje, poteko od Fanceva, da je Zadar centar našeg glagoljaštva, ishodište naše crkvene poezije i crkvenih prikazanja (nastalih tamo pod utjecajem susjednih talijanskih gradova). Međutim, sve zadarske poznate pjesmarice i one koje su s njima u vezi nisu starije od kraja 15. i poč. 16. st. i najčešće su vezane uz djelovanje franjevac trećoredaca, koji su se i počeli širiti po Dalmaciji tek polovinom 15. st. Naš je spomenik dosta stariji. Koješta ga vezuje uz benediktince, a njih je naročito mnogo bilo u Splitu i u njegovoj okolini. I drugi momenti u pjesmama i oko njih upućuju na taj kraj. U predjelu oko Splita mogla se i prije Zadra, ili bar usporedo s njim, razvijati i naša duhovna poezija i crkvena prikazanja. Prema svemu dosad iznesenom treba postanak pjesama pariške zbirke, a time i čitavog kodeska, smjestiti negdje u Split i njegovu najbližu okolicu. Pjesme su mogle nastati na otocima (Braču, Hvaru, Šolti), u okolini Solina (o sv. Jurju), u samom gradu Splitu (o sv. Mihailu), a zapisao ih je vjerojatno netko tko ih je dobro poznao. (...). Kodeks ima putni karakter i pjesme su u nj ušle vjerojatno kao praktična dopuna brevijaru, misalu i ritualu. Mogao ga je napisati neki fratar iz splitske okolice koji je dobro po-

znavao sve tamošnje pjesme i koje je mogao samo privremeno boraviti u Splitu. Jer, kako ćemo vidjeti, jezične osobine u usporedbi s djelima Bernardina, Marulića i s ostalim onovremenim splitskim spomenicima više govore za najbližu splitsku okolicu (otoke u prvom redu) nego za sam grad.“ (nav. djelo, str. 31.)

Takvi autoričini stavovi ne samo da su revolucionarni u odnosu na prethodna mišljenja o počecima našega pjesništva i književnosti uopće, nego isto tako pružaju i moguća polazišta za istraživanje tradicije autorske književnosti splitske regije, ponajprije za istraživanje one tradicije na koju se bio mogao oslanjati u svojem hrvatski pisanom korpusu Marko Marulić.

Sve navedeno pokazuje da je doktorica Malić u svojoj studiji o jeziku prve hrvatske pjesmarice duboko zadirala i u književnopovijesnu poroblematiku te da je potakla relevantna pitanja i probleme iz književne medijevistike i na velik dio tih pitanja dala nove, argumentirane odgovore svjedočeći o tome da je – posebice kada je riječ o najstarijim razdobljima pisane riječi – takvo istraživanje najplodnije i najkompleksnije ako je isprepletano s književnom poviješću i kulturološkim pristupom istraživanom problemu.

I svoje izdanje *Žića svetih otaca* (*Žića svetih otaca; hrvatska srednjovjekovna proza*, Matica hrvatska; Institut za hrvatski jezik, Zagreb 1997.) Dragica je Malić popratila vrsnim književnopovijesnim i književnokomparativnim uvodom u kojem je naznačila brojne moguće izvore ovoj zbirci srednjovjekovne patrističke proze, a isto tako opisala pripovjedna obilježja tih malih poučnih pričica – *Verba seniorum* – i odredila njihove kompozicijske, tematske i svjetonazorske karakteristike. O strukturi pojedinih pričica u *Žićima* autorica kaže:

„Kompozicija pojedinih članaka najčešće se sastoji od uvodne formule i male anegdote iz života neke među pustinjacima poznate ličnosti, iz čega se izvlači poučna sentencija, a nekad se čitav članak sastoji samo od uvodne formule i poučne sentencije. Samo rijetko razvija se naracija, tako da članak poprima obrise kratke priče (...).“ (nav. djelo, str. 21)

A o svjetonazoru ove patrističke proze autorica ovako sudi:

„Temeljni je svjetonazor što se zrcali u *Verba seniorum* potpuna askeza – ustezanje i odricanje od svega ovozemaljskog, od svih tjelesnih dobara i mentalnih zadovoljstava: od jela i pića, suviše odjeće, tjelesne ljubavi, od smijeha pa i razmišljanja, jer i razmišljanje otvara vrata đavlu. Nepomućena vjera, molitva, čitanje *Svetog pisma*, osama, šutnja, plač, post, težak tjelesni rad čiji se rezultati daruju drugima – okviri su života egipatskih pustinjaka i redovnika. Isposnička borba protiv đavoljih napasti. Odricanje od života i svega što život nudi radi dobra nakon smrti. Apsolutna tjelesna i duhovna čistoća, sklad tijela i duha.

Suprotstavljanje zla dobru, a dobro na kraju uvijek pobjeđuje. To je odraz rano-srednjovjekovne kršćanske duhovnosti, duhovnosti koja je bila uzorom kroz čitav srednji vijek i koja je bila razlogom da su razne verzije *Verba seniorum* bile raširene i vrlo popularne u čitavom svijetu.“ (nav. djelo, str. 18-19.)

Za književnopovijesna istraživanja važni su i autoričini pojedinačni radovi i studije o nekim autorima i djelima hrvatskoga srednjovjekovlja. Na prvom mjestu treba istaći opsežnu studiju „Šibenska molitva“ (u knjizi *Na izvorima hrvatskoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 2002.), u kojoj je Dragica Malić izrekla relevantne sudove o tom reprezentativnom i kanonskom djelu hrvatskog latiničkog srednjovjekovnog pjesništva i stihotvorstva. Ona kaže:

„Latinski original s kojeg je eventualno mogla biti prevedena do danas nije pronađen, pa moramo dopustiti mogućnost njezina autohtonog nastanka pod utjecajem srodnih latinskih molitava. To znači da je njezin autor morao biti i poznavalac onovremene latinske poezije.“

I dalje:

„Sve to govori o višestrukoj obrazovanosti autora molitve, koji je dobro znao mogućnosti vlastita jezika, umio spretno iskoristiti elemente crkvenoslavske baštine, poznao latinski jezik i crkvenu literaturu i uspio stvoriti djelo i domaće i takvo koje se uklapa u opće duhovne tokove svoga doba. To je mogao biti jedan od obnovitelja i preporoditelja hrvatske glagoljaške crkve, pismenosti i kulture, jedan od onih koji su surađivali s latinaškim klerom u svojim nastojanjima oko obnove i revizije glagoljaške kanonske i liturgijske literature. *Šibenska molitva* došla je do nas posredstvom drugog obrazovanog čovjeka – latinaša. Je li to bio opat Paulus de Sibenico ili netko drugi, ne može se sigurno reći, ali splet svih tih činjenica navodi na razmišljanje o većoj obrazovnoj razini predstavnika tadašnjega našeg duhovnog života i o manjoj izoliranosti naše glagoljaške i latinaške duhovne sredine nego što se obično misli.“ (nav. djelo, str. 263).

A što se tiče netom spomenutog Pavla Šibenčanina, za niz podataka o njegovu životu i radu te njegovoj cjelokupnoj prepisivačkoj djelatnosti zasluge idu, uz starije istraživače, i Dragici Malić i njezinim istraživanjima u samostanu sv. Frane u Šibeniku. Analizom grafije i jezika raznih latiničkih tekstova pisanih njegovom rukom autorica je iznijela niz relevantnih spoznaja o njegovu obrazovanju te zaključila:

„Latinski zapisi Pavla Šibenčanina, uglavnom nacrti za propovijedi i poneka teološka razmatranja, pokazuju da je jezik njegova vlastita intelektualnog iska-za, ali i uredovni jezik njegova smostana latinski. Njime se on služi u svojim dušebrižničkim pripremama i u zapisima dokumenata važnih za njega osobno i

za smostan u kojem boravi. Njime lakše i pregnantnije, i očito dogmatski sigurnije, iskazuje svoja teološka razmišljanja. Ali propovijedati na latinskom nema kome, ni u Šibeniku, ni u cijeloj svojoj provinciji, a još manje pri svojim (misionarskim) putovanjima Bosnom. Zato moramo otkloniti i sva dosadašnja uvjeravanja o njegovu nerazumijevanju hrvatskoga jezika. Drugo je način njegova zapisivanja hrvatskih tekstova. U tome očito nije bio tako spretan kao u latinskom. A njegova je latinska obrazovanost znatna i krug interesa širok. Njegove propovijedi o pojedinim svecima obuhvaćaju zanimljive anegdote iz njihova života i popraćene su brojnim citatima iz Biblije i njihovim tumačenjem. Raspravlja o teološkim i životnim problemima, primjerice o odnosu triju božanskih osoba (Cod. 6, 138r), ali i o zarukama i braku (isti kodeks, 166r), o raznim vrstama smrti – prirodnoj, kojoj nitko ne može izbjeći, smrti grijeha i smrti pakla, iz koje nema izbavljenja (Cod. 6, 181r). Govoreći o preziranju bogatstva, spominje i Sokrata, koji je živio siromašno (Cod 11, 291v). Govoreći o sv. Ivanu apostolu, kojemu je Isus preporučio svoju majku, poziva se na Origena, a govoreći o sv. Franji Asiškom citira Dantea (...), što je jedan od prvih ako ne i prvi spomen Dantea u nas. (...) Da zaključimo: Pavao Šibenčanin bio je obrazovan i ugledan franjevac, koji je obnosio značajne funkcije u franjevačkom redu, obilazio franjevačke samostane i provincije, a vjerojatno se bavio i misionarskim radom. Bio je dušobrižnik sestara klarisa i obnašatelj odgovornih biskupskih ovlasti. Gotovo sve bilješke i zapisi što se odnose na njega datirani su u Šibeniku, sam se naziva Šibenčaninom, u šibenskom su Samostanu sv. Frane sačuvani kodeksi u kojima je napisao znatne dijelove i kojima se služio, pa je logična pretpostavka da je upravo taj samostan bio njegovo obitavalište.“

I dalje:

„Prema tome je, usprkos svojoj latinaškoj djelatnosti i temeljnoj usmjerenosti, imao afiniteta i za domaće stvaralaštvo.“ („Uvodna razmatranja“, u knjizi: *Najstariji hrvatski latinički spomenici*, priredila Dragica Malić, SPH, knj. 43, Zagreb 2004., str. XVII-XVIII. i XIX).

Iz tame anonimnosti srednjega vijeka otkrila je Dragica Malić još jedno ime – to je Juraj iz Slavonije, svećenik Akvilejske dijeceze, student pa onda profesor pariške Sorbonne, prepisivač, prerađivač i pisac mnogobrojnih teoloških i biblijskih tekstova, priručnika i rasprava, te zapisivač prve poznate glagoljaške početnice, a koju je namijenio francuskim korisnicima.

Samo nekoliko navedenih i proanaliziranih primjera znanstvenog rada iz područja književne medijevistike Dragice Malić neprijeporno svjedoči da je ona uz svoj primarni jezikoslovni rad i kao književna povjesničarka ostvarila iznimne rezultate i uvelike unaprijedila proučavanje hrvatske srednjovjekovne

književnosti. Njezine analize i otkrića u vezi s djelatnošću Pavla Šibenčanina, opis, književnopovijesna i kulturološka analiza najstarije hrvatske pjesmarice, portret Jurja iz Slavonije, književnopovijesne analize *Šibenske molitve* i drugih srednjovjekovnih latiničkih tekstova o tome nedvojbeno svjedoče. A svjedoče i o tome da je za proučavanje hrvatskoga književnoga srednjovjekovlja jezikoslovna sprema i upućenost u brojna jezična pitanja jedan od važnih preduvjeta za rješavanja niz književnopovijesnih zagonetki najstarijeg razdoblja hrvatske književne kulture.

U ovome kratkom osvrtu pokušala sam osvijetliti i podsjetiti koje je to relevantne književnopovijesne probleme znanstveni rad Dragice Malić potaknuo, propitivao i nerijetko na nov način rješavao. Na kraju bih željela istaći da su u tom radu autoričina odlučnost da ospori autoritete struke ako su oni bili upitni, česta opravdana polemičnost, utemeljena u logičkoj argumentaciji te spremnost da ne prihvaća hipotetičke zaključke nego da donosi odlučna i definitina rješenja bitno obilježili njezin znanstveni diskurs i dali specifičan pečat njezinim znanstvenim istraživanjima.

